

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2025.3>**І. Л. Озадовський***orcid.org/0009-0000-2427-3300**аспірант кафедри економічного права та економічного судочинства**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ВИНИКНЕННЯ ЛЕГІТИМНИХ ОЧІКУВАНЬ В ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Постановка проблеми. Поняття легітимних (правомірних, законних) очікувань використовується Венеційською комісією [1, с. 30], міжнародними інвестиційними арбітражами, Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) [2, с. 78], а також, завдяки практиці останнього, увійшло у вітчизняний науковий обіг [3, с. 147–148]. Однак на відмінну від матеріального права, у доктрині різних галузей процесуального права України легітимним очікуванням не було приділено достатньо уваги, хоча це поняття досить часто використовується під час правозастосування. Відсутність чіткого розуміння того, які очікування можуть бути визнаніми легітимними та, відповідно, чи можуть вони бути захищеними, негативно позначається на можливості осіб прогнозувати перебіг процесуальних правовідносин, що, безперечно, шкодить забезпеченню дотримання принципу правової визначеності, зокрема, під час вирішення спорів господарськими судами.

Оцінка стану літератури. В Україні легітимні очікування в цілому були предметом дослідження Берназюка Я.О., Магрело М., Матвеевої Ю.І., Остапенко Г.З., Сліпченко С.О., Солоткого С., Фулей Т. та ін. Специфіку легітимних очікувань у процесуальному праві досліджувало значно менше науковців, зокрема, слід звернути увагу на праці Бортнік О.Г., яка вивчала легітимні очікування в цивільному судочинстві, та Синегубова О.В., який зосередився на вивченні легітимних очікувань у процедурі банкрутства, хоча дослідження в основному акцентоване на захисті майнових очікувань кредиторів.

Мета і завдання дослідження. Метою цієї статті є встановлення особливостей виникнення легітимних очікувань у господарсько-процесуальних правовідносинах. Для досягнення зазначеної мети слід встановити підстави виникнення таких очікувань у господарсько-процесуальних правовідносинах, а якщо можливо – також форми, у яких зазначені підстави чи деякі із них можуть реалізовуватися.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій науці існують різні підходи до розуміння поняття легітимних очікувань.

Наприклад, у практиці ЄСПЛ концепція легітимних очікувань вироблена в процесі розгляду скарг за ст. 1 Першого протоколу до Конвенції і, за деякими винятками, стосується захисту власності. Так, ЄСПЛ вважає легітимні очікування різновидом майнових прав [3, с. 153, 155]. Відповідне розуміння легітимних очікувань, як правило, придатне до використання галузями матеріального права, хоча, наприклад, деякі науковці звертають увагу, що в процесуальних правовідносинах сподівання особи спрямовуються і на відновлення права на мирне володіння «майном», і на дотримання права на справедливий суд [4, с. 71].

Однак у будь-якому разі така концепція легітимних очікувань є набагато вужчою, аніж у документах Венеційської комісії, у яких легітимні очікування розглядаються як складова принципу юридичної визначеності і у яких ніщо не вказує на те, що вимога виконання державою обіцяного, що становить суть поняття легітимних очікувань, стосується лише майнових, економічних аспектів [3, с. 147]. Так, Венеційська комісія вважає, що юридична визначеність, зокрема, означає, що держава загалом повинна додержуватися взятих на себе зобов'язань щодо людей або виконувати їм обіцяне [1, с. 30], з чого випливає, що поняття легітимних очікувань є, по-перше, складовою принципу юридичної визначеності, по-друге, стосується відповідальності держави у відносинах із приватними (фізичними чи юридичними) особами, по-третє, випливає з обов'язку держави виконувати обіцяне [3, с. 152]. Саме в такому, широкому, розумінні легітимні очікування розглядаються в цьому дослідженні в контексті господарсько-процесуальних правовідносин.

Оскільки поняття легітимних очікувань стосується відповідальності держави, слід відмежувати вимогу захисту легітимних очікувань від доктрини заборони суперечливої поведінки, яка ґрунтується ще на римській максимі «non concedit venire contra factum proprium» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці), в основу якої покладено принцип добросовісності [5].

У господарсько-процесуальних правовідносинах підставами для виникнення легітимних очікувань є або результат дії держави – законодавство,

що притаманно, імовірно, для усіх галузей права, – або поведінка держави в особі спеціального суб'єкта – суду, з яким особа перебуває в процесуальних правовідносинах або з яким у такі правовідносини готується вступити, як правило, подавши відповідну заяву.

Із законодавством пов'язані легітимні очікування людини, які полягають, наприклад, у тому, що її справа буде вирішена без застосування зворотної сили правових норм [6, с. 124], що забезпечує прогнозованість процедури судового розгляду і перебігу господарсько-процесуальних правовідносин.

Інші органи влади, зокрема суддівського врядування та самоврядування, крім суду, з яким особа перебуває в процесуальних правовідносинах або з яким у такі правовідносини готується вступити, не здатні створити в господарсько-процесуальних правовідносинах легітимні очікування.

Наприклад, після початку повномасштабної агресії російської федерації проти України в 2022 році на вебсайтах Ради суддів України та Верховного Суду були опубліковані оголошення, згідно з якими суди мали діяти певним чином. Так, відповідно до рекомендацій Ради суддів України щодо роботи судів в умовах воєнного стану від 02.03.2022 судам слід: «Виважено підходити до питань, пов'язаних з поверненням різного роду процесуальних документів, залишення їх без руху, встановлення різного роду строків, по можливості продовжувати їх щонайменше до закінчення воєнного стану» [7]. Своєю чергою 04.03.2022 на офіційному вебсайті Верховного Суду було опубліковане без зазначення авторства оголошення, відповідно до якого: «Справи, які не є невідкладними, розглядатимуться лише за наявності письмової згоди на це всіх учасників судового провадження». При чому далі йшлося про те, що «[я]кщо суд не припинив здійснювати судочинство, учасники судових процесів мають можливість подати заяву про відкладення розгляду справ у зв'язку з воєнними діями та/або про розгляд справ у режимі відеоконференції за допомогою будь-яких технічних засобів, зокрема власних» [8], що вказує на те, що відповідне оголошення було адресоване усім суддям.

Однак, оскільки ні Рада суддів України, ні Верховний Суд (у позапроцесуальний спосіб) не були уповноважені давати судам вказівки щодо того, як здійснювати судочинство, то вони не могли породити в громадян очікувань, які б одержали юридичний захист. Власне це й підтверджує судово-практика. Так, Верховний Суд у постанові від 09.12.2022 у справі № 916/1125/21, незважаючи на те, що Ради суддів України рекомендувала по можливості продовжувати процесуальні строки щонайменше до закінчення воєнного стану, виснував, що «сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні не може бути підставою для понов-

лення строку на апеляційне оскарження» (п. 56) [9]. Своєю чергою об'єднана палата Касаційного господарського суду у постанові від 17.03.2023 у справі № 910/17906/21 відмовилася відступати від висновку, згідно з яким «у разі неявки позивача в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки, суд залишає позовну заяву без розгляду, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору», незважаючи на посилання колегії суддів, яка передала справу на розгляд об'єднаної палати, на рекомендації, прийняті Радою суддів України, щодо роботи судів в умовах воєнного стану [10, 11].

Що ж до поведінки суду, що породжує легітимні очікування, то вона може мати як форму судових рішень, так і виникати безпосередньо з дій чи бездіяльності суду. Наприклад, очевидно, що суд, встановивши ухвалою процесуальний строк на подання відзиву, таким судовим рішенням породжує в учасника справи легітимні очікування того, що вона матиме можливість подати відзив у згаданий строк. Відповідно, наступне зменшення судом строку на подання відзиву у такий спосіб, що ускладнить або унеможливить його підготовку, порушить легітимні очікування відповідача.

При цьому слід зазначити, що судові рішення не обов'язково має бути правомірним, щоб стати підставою для виникнення легітимних очікувань. Наприклад, у справі «Шестопалова проти України» (заява № 55339/07) ЄСПЛ дійшов висновку, що отримавши ухвалу Верховного Суду України, якою було визначено адміністративну юрисдикцію щодо справи, заявниця мала законне сподівання, що ця ухвала не буде поставлена під сумнів, а справа має бути розглянута адміністративним судом [12]. Наразі Верховний Суд, зокрема посилаючись на зазначене рішення ЄСПЛ, дотримується позиції, що у випадку юрисдикційного конфлікту справа може бути вирішена судом неналежної юрисдикції. Наприклад, у постанові від 15.06.2021 у справі № 904/6125/20 Велика Палата Верховного Суду виснувала, що справа № 904/6125/20 у частині заявлених позовних вимог до відповідачів 2 – 6, за якими позивачу відмовлено у відкритті провадження в цивільній справі судом загальної юрисдикції, має бути розглянута за правилами господарського судочинства лише тому, що позивачу слід забезпечити доступ до правосуддя навіть в іншому судочинстві, ніж це передбачено законом, оскільки перешкоди до розгляду в належному (цивільному) судочинстві виникли у зв'язку із процесуальною діяльністю суду [13].

Прикладом, коли легітимні очікування виникають безпосередньо з дій суду, може бути, зокрема, оголошення на вебсайті суду відомостей про те, що призначене судове засідання не відбудеться. За

такого повідомлення, навіть за відсутності ухвали про відкладення, у позивача може скластися очікування того, що судові засідання в призначений час не відбудеться і таке очікування повинно бути предметом юридичного захисту, оскільки (1) воно склалося з приводу реалізації обов'язку позивача брати участь у судових засіданнях; (2) позивач мав усі підстави покладатися на зазначену інформацію, адже вона буде розміщена на офіційному веб-сайті компетентного суду. Відповідно залишення позову без розгляду у зв'язку з неявкою позивача в цьому випадку вважалось б протиправним актом суду, здійсненим всупереч легітимним очікуванням позивача.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У господарсько-процесуальних правовідносинах виникнення легітимних очікувань має свої особливості: їх створює або результат дії держави – законодавство – або її поведінка в особі спеціального суб'єкта – суду, з яким особа перебуває в процесуальних правовідносинах або з яким у такі правовідносини готується вступити. Поведінка інших органів влади, зокрема, суддівського врядування та самоврядування, а також фізичних та юридичних осіб не здатна створити в господарсько-процесуальних правовідносинах легітимні очікування. При цьому поведінка суду як єдина підстава, що породжує легітимні очікування, у господарсько-процесуальних правовідносинах може мати форму як правомірних, так і неправомірних судових рішень, а також безпосередньо дій чи бездіяльності суду. За таких умов перспективним напрямом подальших досліджень є напрацювання чітких умов, коли очікування учасника справи набувають характеру легітимних і повинні одержувати захист з боку господарських судів.

Література

1. Венеційська комісія. Доповідь про правовладдя. Право України. 2019. № 11. С. 14–38. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 29.06.2025).
2. Поєдинок В. Легітимні очікування інвесторів у сфері відновлюваної енергетики. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2022. № 124. С. 78–83. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/5.124-13> (дата звернення: 29.06.2025).
3. Фулей Т. Легітимні очікування у практиці Європейського суду з прав людини. Право України. 2021. № 2021/08. С. 147–167. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/uk/article/UJRN-0001417004> (дата звернення: 29.06.2025).
4. Бортнік О. Г. Легітимні очікування в цивільному судочинстві: традиційне праворозуміння та синергетичний підхід. Право і безпека. 2021. Т. 82, № 3. С. 70–78. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.07> (дата звернення: 29.06.2025).
5. Постанова Верховного Суду від 29.05.2024 у справі № 910/3508/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119470280> (дата звернення: 29.06.2025).
6. Матвеева Ю. І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 220 с.
7. Усім судам України! PCY опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Рада суддів України. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 29.06.2025).
8. Особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261727/> (дата звернення: 29.06.2025).
9. Постанова Верховного Суду від 09.12.2022 у справі № 916/1125/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107802830> (дата звернення: 30.06.2025).
10. Ухвала Верховного Суду від 22.12.2022 у справі № 910/17906/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108058833> (дата звернення: 29.06.2025).
11. Ухвала Верховного Суду від 22.12.2022 у справі № 910/17906/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108058833> (дата звернення: 29.06.2025).
12. Рішення у справі «Шестопалова проти України» (Заява № 55339/07) : Рішення Європ. суду з прав людини від 21.12.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c61#Text (дата звернення: 30.06.2025).
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.06.2021 у справі № 904/6125/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235823> (дата звернення: 29.06.2025).

Анотація

Озатовський І. Л. Виникнення легітимних очікувань в господарсько-процесуальних правовідносинах. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню особливостей виникнення легітимних очікувань в господарсько-процесуальних правовідносинах. Актуальність дослідження зумовлено тим, що в доктрині різних галузей процесуального права України легітимним очікуванням не було приділено достатньо уваги, хоча це поняття досить часто використовується під час правозастосування. Встановлено, що в науці виділяються низку підходів до розуміння поняття легітимних очікувань: Європейський суд з прав людини переважно розглядає легітимні очікування кризь призму захисту права власності відповідно до статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини; своєю чергою Венеційська комісія трактує легітимні очікування ширше: як обов'язок держави додержуватися взятих на себе зобов'язань щодо людей або виконувати їм обіцяне, без обов'язкової прив'язки до захисту власності. Саме останній підхід, тобто розширене розуміння легітимних очікувань покладено автором в основу проведеного дослідження. Стаття акцентує увагу на відмежуванні вимоги захисту легітимних очікувань від доктрини заборони суперечливої поведінки (*venire contra factum proprium*), що ґрунтується на принципі добросовісності. У роботі визначено, що в господарсько-процесуальних правовідносинах легітимні очікування можуть виникати або із законодавства, або з поведінки суду, з яким особа перебуває в процесуальних правовідносинах чи з яким у такі правовідносини готується вступити, натомість інші органи влади, зокрема органи суддівського врядування та самоврядування не можуть створювати такі очікування.

ня. При цьому поведінка суду як підстава, що породжує легітимні очікування, у господарсько-процесуальних правовідносинах може мати форму як судових рішень, так і безпосередньо дій чи бездіяльності суду. Особливу увагу автором приділено питанню правомірності дій суду як передумови виникнення легітимних очікувань. У статті доводиться, що навіть незаконна процесуальна дія суду може породжувати легітимні очікування.

Ключові слова: легітимні очікування, принцип правової визначеності, господарсько-процесуальні правовідносини, юрисдикція, судове рішення.

Summary

Ozadovskyi I. L. The emergence of legitimate expectations in commercial procedural legal relations. – Article.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the emergence of legitimate expectations in commercial procedural legal relations. The relevance of the study stems from the fact that, in the doctrine of various branches of procedural law in Ukraine, the issue of legitimate expectations has not received sufficient attention, although this concept is frequently used in legal practice. The research reveals that the academic literature identifies several approaches to understanding the notion of legitimate expectations. The European Court of Human Rights predominantly considers legitimate expectations through the lens of the protection of property rights under

Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. In contrast, the Venice Commission adopts a broader interpretation: it views legitimate expectations as the obligation of the state to honor its commitments to individuals or fulfill its promises, without necessarily linking them to property protection. It is this broader approach that underpins the author's analysis. The article emphasizes the distinction between the protection of legitimate expectations and the doctrine of prohibition of inconsistent behavior (*venire contra factum proprium*), which is based on the principle of good faith. The author argues that in commercial procedural legal relations, legitimate expectations may arise either from legislation or from the conduct of a court with which a person is engaged in procedural legal relations or intends to enter into such relations. In contrast, other public authorities, including judicial governance or self-governance bodies, cannot generate such expectations. The conduct of the court, as the basis for the formation of legitimate expectations in commercial procedural legal relations, may take the form of judicial decisions as well as the court's actions or inaction. Particular attention is paid to the lawfulness of the court's conduct as a prerequisite for the emergence of legitimate expectations. The article asserts that even an unlawful procedural act by a court may give rise to legitimate expectations.

Key words: legitimate expectations, principle of legal certainty, commercial procedural legal relations, jurisdiction, court decision.